

ODJECI PREPORODA U (KNJIŽEVNIM) PRILOZIMA
SLAVONSKIH KALENDARA ADAMA FILIPOVIĆA
HELDENTALSKOGA

Tatjana Ileš i Ivan Trojan

UDK: 821.163.42.09Filipović, A.
930.85(497.543)(059)''18''

Ovim se radom želi ukazati na doprinos Adama Filipovića (Velika Kopanica, 1792. – Gorjani kraj Đakova, 1871.) sveukupnoj regionalnoj, ali i nacionalnoj književnoj i kulturnoj povijesti, polazeći ponajprije od kulturološke funkcije književnih i inih priloga koje nalazimo u sadržaju narodnih kalendara sačuvanih u Muzeju Slavonije u Osijeku. Upravo su publikacije ovoga tipa bile prostorima snažnog prosvjetiteljskog djelovanja, ostajući pouzdanim znakom kontinuiteta brige za razvoj duha velikoga dijela hrvatskog naroda, posebice orijentiranih spram regionalnih prostora.

Polazeći od kratkoga kulturološkog uvida u sociokulturni i književni kontekst, donosimo književnoistraživački uvid u tekstove Filipovićeve autorske i uredničke provenijencije iz pet izabranih godišta kalendara očuvanih u Zbirci kalendara Muzeja Slavonije¹ u Osijeku.

Ključne riječi: Adam Filipović Heldentalški; *Novi i stari kalendar slavonski*; narodni preporod; hrvatski književni romantizam

---

¹ Autori rada zahvaljuju djelatnicima i voditeljici Odjela knjižnice Muzeja Slavonije Osijek na svesrdnoj pomoći u istraživanju kalendarske građe vezane za Adama Filipovića Heldentalškog.

HRVATSKA KNJIŽEVNOST 19. STOLJEĆA I PUČKI KALENDARI

Hrvatsku je književnost na prijelazu 18. u 19. stoljeće, sve do 1830-ih, kako pišu akademici Bratulić i Damjanović u tekstu »Hrvatska književnost do sredine 19. stoljeća« (n. p.), pratila kriza, baš kao i djelatnosti na ostalim kulturnim i društvenim poljima. Međutim, iznalazeći uporišta u sjajnoj renesansnoj tradiciji, ponajprije dubrovačkog i splitskog književnog kruga, te oživljavanjem kontinentalnih hrvatskih krajeva u kulturnome smislu poput, primjerice, ozaljskog kulturnog kruga pa sve do onog slavonskog osamnaestostoljetnoga, hrvatska se književnost ipak kretala prema svome preporodnom dobu. U tome smislu Vinko Brešić u knjizi *Hrvatska književnost 19. stoljeća* zapisuje sljedeće:

S prvim naznakama buđenja nacionalne svijesti i ideja o nacionalnome objedinjavanju kao posljedici industrijske i građanske revolucije te s pojavom modernih gradova i tržišta, hrvatske se regije kulturno povezuju kroz jedinstveni pravopis i jezik, a nakon ilirskoga pokreta i kroz jedinstveno hrvatsko ime. (...) Zahvaljujući pojavi novih medija, prvih novina i časopisa, te njihovu širenju na ostale hrvatske regije, odnosno pojavi publike, (...) hrvatska po uzoru na razvijene europske književnosti ažurira svoju žanrovsku sliku. (Brešić 2015: 8)

Međutim, bez obzira na činjenicu kako se pojedini književni žanrovi pojavljuju ili povlače s aktualne književno-povijesne scene te kako žanrovska svijest postoji i u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća usporedo s modernim kretanjima europskog književnog prostora, neke su publikacije, poput (pučkih ili narodnih) kalendara, upravo oni prostori koji preživljavaju nalete modernističkih struja, ostajući pouzdanim znakom kontinuiteta brige za razvoj duha i prosvjeđivanje velikoga dijela hrvatskog naroda, posebice orijentiranih spram regionalnih prostora.² Naime, različiti oblici književnih priloga koje pronalazimo u kalendarima Adama

---

² Treba naglasiti, kako to čine Bratulić i Damjanović u već spomenutome tekstu, da »onovremenoj hrvatskoj čitalačkoj publici, onoliko koliko je postojala, dostatni su bili kalendari, molitvenici i slične knjige jer je hrvatski jezik odavno bio potisnut iz škola i trebalo mu je ponovno otvoriti prostore u društvenom i političkom životu – u školstvu, kulturi, upravi, političkom i privatnom životu« (Bratulić – Damjanović, n. p.).

Filipovića, njihova estetička nepretencioznost te didaktičko-prosvjetiteljska priroda pokazuju kako specifični mehanizmi kulturnog i književnog djelovanja ostaju na snazi i kada se već umnogome javljaju neka nova literarno-kulturna strujanja. Zato, kada kod Brešića čitamo kako u neki »žanr ulaze ne samo stvarno vrijeme i stvarni prostor, pisac i njegovo djelo, tema i njezina realizacija, nego i njihov smisao. Zato je ovladavanje ovim ili onim vidom epohe – po riječima M. Bahtina – ‘neraskidivo povezano s načinima predstavljanja u toj epohi, tj. s osnovnim mogućnostima žanrovske konstrukcije’« (Brešić 2015: 10), treba imati na umu i činjenicu kako značajan dio čitateljske publike još uvelike nije u mogućnosti procesuirati poruke koje su im odaslane u kakvom novom žanrovskom obliku, već mnogo lakše prepoznaju mehanizme na kojima su čitateljski odgajani i poruke koje im stižu u oblicima na koje su navikli lakše razumijevaju. Jedna od takvih publikacija jest zasigurno i kalendar, a jednostavnim književnim oblicima kojima obiluje značajnije dopire do širega kruga svoje čitateljske publike.

Definiciju pojma kalendar (calendarium, kalendarček, koledar, mesecoslov, svetorednik) pronalazimo u *Hrvatskoj književnoj enciklopediji* koja kaže kako je riječ o serijskoj publikaciji koja sadržava odredbe o razdiobi vremena na dane, tjedne, mjesece i godine, s prigodnim štivom (Mihaljević 2010.). Takve se publikacije pojavljuju u rukopisnim liturgijskim knjigama na hrvatskom jeziku već u 11. stoljeću, odakle su prenesene u prva tiskana izdanja hrvatskih misala i brevijara. Prvi su kalendari u pravilu bili višegodišnji, a izdavali su se s molitvenicima i drugim pobožnim knjigama. Najstariji sačuvani hrvatski jednogodišnji kalendar jest *Novi kalendarium od Kristuševoga poroda računavši na leto 1653*. Taj kalendar sadržava okvirnu strukturu kalendara koja će se, uz određene promjene, zadržati do danas. Nadalje, također, stoji kako se:

Najveći dio promjena događao [se] upravo u središnjem dijelu, između kronološko-astrološko-astronomsko-meteoroloških podataka u prvome dijelu i tehničko-savjetodavnih informacija u trećem dijelu. U tome središnjem dijelu, (...), nalazilo se više skupina sadržaja. Ponajprije su tu bili savjeti iz poljodjelstva, stočarstva te liječenja ljudi i domaćih životinja.

Kasniji kalendari češće donose pouke o proizvodnji vina ili tome kako produljiti život. Zatim slijedi zabavno štivo: zagonetke, pošalice, narodne ili umjetničke priče nepretenciozna sadržaja. Značajnu skupinu čine informacije o hijerarhiji u austrijskoj carevini, statistički pregledi, putopisni članci o

raznim čudima i dogodovštinama u egzotičnim zemljama te sve objektivniji prikazi prirodoznanstven. spoznaja i tehn. dostignuća. (Mihaljević 2010: 252-253)

Kako piše muzeologinja Ivana Knežević Križić, većina kalendara do preporodnoga razdoblja nije bila namijenjena najširoj publici, već svećenstvu, plemstvu i činovništvu, onome dijelu stanovništva koji je bio pismen te je mogao konzumirati takav književno-kulturni proizvod. Postupno buđenje nacionalne svijesti u Hrvatskoj u prvoj polovici 19. stoljeća potaknulo je i razvoj kalendarstva (Knežević Križić 2017: 107). A upravo u tom razdoblju svoje kalendare priređuje i objavljuje Adam Filipović Heldentalški.

KALENDARI SLAVONSKI ADAMA FILIPOVIĆA HELDENTALSKOG IZ ZBIRKE KALENDARA MUZEJA SLAVONIJE

Kako smo već i ranije naglasili, pučki su kalendari na hrvatskom jeziku, odnosno na nekom od narječja, utirali put književnoj riječi na narodnome jeziku još tijekom 18. stoljeća, a pokrenuti su upravo s namjerom približavanja pučkoga štiva na materinskom jeziku što širem čitateljskom krugu. Prosvjećivanje polupismenoga puka, mahom seljaštva, upravo je u kalendarima pronašlo mehanizam pogodan za takvu vrst djelovanja, a sadržaji su stoga bili pisani jednostavnijim jezikom te stilom bližim, prepoznatljivim, a time i razumljivijim narodu (Zečević 1982.; Stipčević 2005.; Tatarin 2006.).

Istraživačica spomenute Zbirke kalendara Muzeja Slavonije Ivana Knežević Križić dolazi do zaključka da, iako se kalendari u Osijeku javljaju još krajem 18. stoljeća, kao što je *Novi i stari svetodanik illiti Kalendar illyriscki*, osječki, tzv. *slavonski kalendar* (V. Dukat), svoje je najplodnije razdoblje doživio pod uredništvom upravo Adama Filipovića Heldentalškog koji ga je počeo uređivati 1822. godine. Taj svećenički pisac, kojega Vladoje Dukat naziva »posljednjim slavonskim prosvjetiteljem«, a autor natuknice u Hrvatskoj enciklopediji »zadnjim predstavnikom slavonske književnosti«, uređivao je slavonski kalendar kroz više

desetljeća, odnosno do 1867., kako zapisuje Dukat, ili do 1871. godine, kako piše njegov biograf Ferdo Filipović.

Novi i stari kalendar slavonski koji je uređivao Adam Filipović zastupljen je u Zbirci Muzeja Slavonije s osam godišta. Svi su kalendari tiskani u prvoj osječkoj, svjetovnoj tiskari – onoj Divaltovoj.³ Za zaključiti je dakle, kako, pa i u Slavoniji, »hrvatsko štivo biva i dalje tiskano po kalendarima koji su upravo u prvoj polovici 19. stoljeća u ekspanziji...« (Brešić 2015: 35).

Proučavajući nadalje osnovna, napose formalna obilježja dostupnih godišta Filipovićevih kalendara u Zbirci Muzeja Slavonije, razvidno je kako je tijekom godina objavljivanja dolazilo do promjene, primjerice broja stranica ili ilustracija. Naime, kako piše Knežević Križić:

Niti jedan kalendar nije paginiran, ali se broj stranica zadržava između tridesetak i četrdesetak, izuzev kalendara za 1848. godinu koji je znatno većega opsega, međutim, riječ je o kalendaru koji sadrži dodatak. Riječ je o gospodarskom dodatku pod nazivom Gospodar Dobrorad. Dimenzije kalendara s godinama se povećavaju, a ilustracije na naslovnim stranicama mijenjaju. (Knežević Križić 2017: 110)

Tijekom godina mijenjao se i sadržaj kalendara, prateći fundamentalnu strukturu pučkih kalendara, donoseći u prvome dijelu, uz kalendarske tablice te *Dnevnik Hristjanski*, i astrološke, astronomske te prijeko potrebne meteorološke informacije, poučni te zabavni dio, ali i svojevrsni savjetodavni sadržaj kojim je, ugledajući

---

³ Za ilustraciju o stanju tiskarstva i nakladništva toga doba donosimo citat J. Bratulića i S. Damjanovića iz već navedenog teksta: »Velik je i uspješan put prošlo tiskarstvo i nakladništvo u XIX. stoljeću: od nekoliko tiskara koje na početku stoljeća tiskaju vrlo malo hrvatskih knjiga, do situacije koncem stoljeća kad gotovo svaki veći grad ima svoju tiskaru i knjižaru, a više se gotovo i ne tiskaju knjige na tuđim jezicima, nego samo na hrvatskom. Od sredine stoljeća stvarana je i čitalačka publika, koja ima svoje novine, časopise, pisce i biblioteke, a gotovo da nema kuće u kojoj se ljudi ne druže s knjigom. Knjiga je bila vrlo cijenjena kao glasnik novih spoznaja, ali još i više – kao glas pobjede nad neznanjem, zapostavljenošću i nejednakošću« (Bratulić – Damjanović, n. p.). »Knjige« koje spominju autori vrlo često su upravo pučki jednogodišnji ili višegodišnji kalendari, one publikacije koje su najrasprostranjenije među hrvatskim pukom toga vremena. Svi su Filipovićevi kalendari tiskani u osječkoj tiskari Martina Divalta, koja je u Osijeku djelovala od 1775. do 1857. godine (Malbaša 1978.).

se na velikog pučko-prosvjetiteljskog uzora Matiju Antuna Reljkovića, pokušavao slavonski puk, napose u svojoj i okolnim župama, informirati, poučiti, savjetovati o svakodnevnim obvezama, načinu međusobna ophođenja, načinu prakticiranja vjere i življenja u vjeri.⁴ Naime, kao svećeniku, prosvjetitelju i uredniku kalendara, Filipoviću Heldentalskom glavna je zadaća bila, prema Vlodoju Dukatu, kršćanski poučiti prosti narod, niže društvene slojeve te su toj svrsi prilagođeni i svi članci kalendara (Dukat u Knežević Križić 2017: 111), kojima je u pravilu sâm bio autorom.⁵

TRAGOVI I ODJECI PREPORODA U (KNJIŽEVNIM) PRILOZIMA FILIPOVIĆEVIH KALENDARA

Treba i na ovome mjestu podsjetiti da su kulturne i političke elite tzv. malih naroda na prostoru srednje, istočne i jugoistočne Europe, kako piše Marijan Bobinac (2012: 144-147), bile svjesne kako nacionalnu integraciju mogu postići tek onom jezičnom, odnosno uspostavljanjem standardnoga jezika i na njemu pisane književnosti: »Zadaću kreiranja moderne nacionalne kulture i modernoga nacionalnog identiteta (...) preuzeli su takozvani preporodni pokreti«, te njihovi »didaktički i iluministički naponi« (Bobinac 2012: 145) kojima je trebalo premostiti značajna kulturna nedostajanja na svim društvenim aspektima.

Za mogućnosti formiranja hrvatskog nacionalnog identiteta Bobinac također ukazuje na značaj tzv. predromantizma u Hrvatskoj:

---

⁴ Vinko Brešić o tome piše sljedeće: »Jedno od najsnažnijih svjedočanstava o postojanju prosvjetiteljskih ideja u hrvatskoj književnosti 18. stoljeća jest djelo Matije Antuna Reljkovića *Satir iliti divji čovik* koje je doživjelo čak dva izdanja, 1762. i 1779. godine. Reljković u svome, među narodom izrazito popularnom djelu »narodnim stihom poučava svoje siromašne i zaostale Slavonce kako da žive kao prosvijećeni Nijemci i da umjesto 'turskih skula' grade prave škole u kojima se stječu korisna znanja« (Brešić 2015: 21).

⁵ O pitanju autorstva u kalendarima Adama Filipovića, posebice književnih priloga, bit će riječi u jednom od naših sljedećih članaka o radu ovoga značajnog svećenika i prosvjetitelja.

U 1820-im godinama uslijedio je cio niz inicijativa, tiskaju se knjige, almanasi, kalendari (...), a prekretnicu donosi početak 1830-ih godina s definitivnom odlukom da se za hrvatski standardni i književni jezik odabere štokavsko narječje koje se, u skladu s općeužnoslavenskom programatikom matice hrvatskoga nacionalno-integracijskog pokreta, naziva 'ilirskim' (Bobinac 2012: 147),

a čiji se izravni utjecaji daju iščitati i u književnim prilogima Filipovićevih kalendara iz toga razdoblja.

Za reći je i kako su u Zbirci kalendara Muzeja Slavonije očuvana sljedeća godišta Filipovićevih kalendara: 1825., 1839., 1840., 1841., 1842., 1846., 1848. i 1851., međutim, nismo u svim godištimu detektirali tekstove pogodne za istraživanje naše teme.⁶ Ona godišta u kojima smo prepoznali prozne tekstove s odsjecima preporoda jesu: 1825., 1839., 1842., 1846. i 1848. Prema tome, i u analiziranim će tekstovima biti moguće vidjeti razvojni smjer preporodnih ideja, od predromantizma prema romantizmu u hrvatskoj književnosti.

Kronološkim redom, prvi Filipovićev kalendar u Zbirci kalendara Muzeja Slavonije jest onaj iz 1825. godine – *Novi i stari kalendar slavonski za prosto godishte 1825.* – kojemu u podnaslovu stoji »na korist, i zabavu Slavonacah«, a kao informacija o uredniku navodi se: »sloxi A. P. o. H.« ili Adam Filipović u Haldentalu. Nadalje, donosi podatak o privoli nadređenih da se s izdanjem ide u tisak: »S dopustenj[en]em Stareshinah.«, a nakon toga u dnu stranice još se pronalazi informacija o mjestu objavljivanja te o tiskari u kojoj je publikacija objavljena: »Pritiskan u Ossiku. Slovima Divaldovima privileg. Knjigotisca.«.

Ovo, dakle, godište koje smještamo u predpreporodno ili razdoblje predromantizma u hrvatskoj književnosti, svoj pučko-zabavni dio otpočinja s nekoliko više ili manje historiografski utemeljenih kraćih tekstova o povijesti grada Osijeka, nasipu koji je građen na potezu od Osijeka do Bilja te drvenoj *čupriji* na rijeci Dravi. Navedene tekstove slijedi duži prilog o počecima bogoslužja na slavenskom

---

⁶ Napominjemo kako u godištimu 1840., 1841. i 1851. ne pronalazimo tekstove u kojima se dadu prepoznati odjeci hrvatskog narodnog preporoda niti hrvatskog književnog romantizma.

⁷ Vjerojatno je riječ o tiskarskoj pogrešci.

jeziku te tekst o podrijetlu imena Šokac. Zadnja dva navedena priloga analizirali smo u zadanom ključu.

Tekst pod naslovom *Pocsétak Sluxbe Boxje u slavonskomu Jeziku*, prenesen je, kako zapisuje urednik Filipović, »Iz Knjige pod Imenom: Nestor, ili Ruski Ljetopis u Slavonskom Jeziku, koju nimacski izdade Aug. Schloczer Vichnik Carski 1805 u 5 Dilah«. U trećem se dijelu govori o dolasku Slavena na područja oko rijeke Dunav, a oni su imali potrebu za prakticiranjem bogoslužja na svom jeziku. Tumačeći dolazak Konstantina i Metoda među slavenske narode, pišući o papinskoj podršci odvijanju bogoslužja na narodnim jezicima, pa tako i slavenskim, Filipović ukazuje na barem dvije važne činjenice u svakodnevnu životu puka u svome regionalnom prostoru:

- a) narod treba podsjetiti na zajedničku sveslavensku prošlost (u skladu s *općejužnoslavenskom programatikom*), te
- b) istaknuti već povijesno ovjeren trenutak priznavanja prava naroda na uporabu svoga narodnog jezika.

Ovo su ujedno i dva najvažnija čimbenika što ih prepoznamo u kalendarskim prilozima kao one koji nose ideje budućeg narodnog preporoda.

O etimologiji imena Šokac (*Shokac*) Filipović prenosi enciklopedijsku natuknicu s njemačkog govornog područja, u kojoj pronalazi te svojim čitateljima prenosi zanimljivo onodobno promišljanje o porijeklu toga naziva. Izvori tumačenja toga pojma su, dakako, različiti, mahom njemački, talijanski i mađarski, no naglasak se ponovno stavlja na izvore iz slavenskog govornog područja, pojašnjavajući upravo takav odabir pripadnošću Šokaca jednom od slavenskih naroda.⁸

U oba primjera, dakle, očitavamo utjecaje predpreporodnog razdoblja iz čijih se korijenja, pa sve do 1830-ih, teško probijala ideja o jedinstvenom narodnom jeziku i državnoj neovisnosti.

Sljedeće analizirano godište jest 1839., koje kronološki ulazi u tzv. preporodno razdoblje, no to se ne bi moglo reći i izborom donesenih tekstova u kalendaru pa smo prema tome analizirali tek jedan tekst pod nazivom *Iz stare Panonie* gdje

---

⁸ Odlučivši se za spomenuto tumačenje, autor priloga u šaljivom tonu, ali i neizravno potičući propitivanje i eventualno daljnje istraživanje u području etimologije, te objavljivanje rezultata toga istraživanja u nekom od sljedećih kalendara, piše: »Ovo je lipo Tolmacsenje, a ti ljubezni Shtioese daj tvoje, ako je bolje, da na drugu Godinu prid Oesih nashima Naucsni mah predstavimo« (A. F. H. 1825.).

prepoznamo još uvijek aktualna pitanja podrijetla (slavenskih) naroda doseljenih na naše prostore te uporabe njihova jezika. Filipović i u ovom tekstu, donoseći priču o starim Peonima, iznosi dokaze starijih historiografa i jezikoznanaca, kojima ukazuje na postojanje drugačijeg, od primjerice latinskog ili grčkog, barbarskog, panonskoga (ili možda slavenskog) jezika na današnjim hrvatskim prostorima, »osobito u medjuvodnoj Panonii«. Zadnjim se ulomkom i u ovome primjeru Filipović obraća čitatelju i potiče ga na daljnja promišljanja te kritičko rasuđivanje, ipak djelomično navodeći čitatelja prema mogućim usporedbama današnjih stanovnika panonskog/slavonskog prostora: »Ovo dobro razmisli razboriti shtioce, ter sam sudi, tko su bili ovi Peoni, koga su naroda, koji su njiovi obicsaji, i viditchesh bistro, koji puk i sad ima otaj isti obicsaj« (A. F. H. 1839.), prateći i nadalje preporodnu ideju o zajedništvu južnih Slavena.

I u trećem se analiziranom godištu, onom iz 1842. godine, kao i na početku do sada obrađenih godišta, polazi tekstem o značajnim ili zanimljivim događajima iz prošlosti *nasheg Naroda*, a ponovno u svrhu pozicioniranja slavenskih naroda i slavenskog jezika na pozornici povijesti, najčešće ukazujući na latinizirana slavenska osobna imena značajnih osoba ili slično. No, ono što je za našu analizu zanimljivo, pronalazimo u zadnjoj strofi pjesme *Ovom Kalendaru nauk na put*,⁹ koja glasi: »Pozdravi mi gazdu tvoga / Iz sveg serdca ljubeznoga. / Bok nek xivi a brez mire / Papu, kralja i Ilire, / Nek poshalje pun milosti / Njima dobra a zadosti, / Mir i ljubav nek imadu / Oko sebe svi ogradu.« Vidimo, dakle, kako Filipović na kraju ovoga priloga u istu ravan traženja božje zaštite i milosti postavlja Papu, kralja i Ilire, pretpostavljamo začetnike, ali i sljedbenike ilirskoga pokreta.

---

⁹ Od god. 1842. Filipovićeva kalendara na naslovnoj strani ne pronalazimo više rečenicu »Na korist i zabavu Slavonacah«, kojom je urednik do sada kratko pojašnjavao sadržaj donesen u publikaciji, već se pojavljuju kratke, šaljive i zabavne pjesmice u kojima se i malo podrobnije nabraja što se u kalendaru može pročitati, pa i koja je temeljna namjera objavljivanja ovakvoga izdanja. Na istom tragu Filipović u ovome broju objavljuje i pjesmu *Ovom Kalendaru nauk na put*. Međutim, usudit ćemo se pretpostaviti kako nije riječ tek o uredničkoj namjeri da se već na prvoj stranici detaljnije ukaže na sadržaj, već se takav čin, pa i spomenuta pjesma koju nalazimo na samome kraju, može tumačiti i svojevrsnim marketinškim potezom. Je li riječ o padu prodaje, a time i smanjenju financijskih sredstava za pripremu novoga kalendara ili sadržaji koji su se nudili više nisu zadovoljavali potrebe čitateljstva, u ovome trenutku ne možemo tvrditi, no uočavaju se novi urednički napori potrebni za ostvarenje ciljeva jedne ovakve publikacije. Isto se nastavilo i u sljedeća dva analizirana godišta.

Godište 1846.¹⁰ započinje tekstem »Uspomena starih događajah u Slavonii« s podnaslovom »Koji su narodi kod nas i za nas vojevali protiva Turkom«. Urednik Filipović očito vrlo dobro osjeća duh vremena i vibracije skorih revolucionarnih događanja izrazito značajnih za hrvatsku nacionalnu povijest toga doba. Usudit ćemo se pretpostaviti kako je spomenuti tekst donesen upravo kao podsjetnik na herojske dane borbe hrvatskog naroda protiv turskih osvajača, ali i podsjećanje da Hrvati u toj borbi, kao i u ovoj koja im se doskora bliži s Mađarima, nisu bili sami, već su i tada imali potporu saveznika. Ovakvom vrstom priloga Filipović podiže nacionalnu svijest u Slavoniji koja će za manje od tri godine biti u izravnoj opasnosti od političkih smjerenja ugarske vlasti.

S istom namjerom piše i objavljuje pjesmu *Puku Slavenskomu*, u kojoj na vrlo slikovit i nadahnut način donosi podsjećanje na slavnu slavensku (i slavonsku) prošlost, nasljeđe koje je baštinjeno od predaka, a na koje se sad zaboravlja i narodni se prosperitet pripisuje stranim vladarima. U prvih pet strofa po četiri stiha nije moguće odmah razabrati ideju ovoga poetskog priloga budući da pjesnik vješto koristi znanja o izmjenama dana i noći, značenju Mjesečevih mijena kao i godišnjeg Zemljina obilaska oko Sunca, razlike u klimi s obzirom na Zemljine polutke i sl., da bi u šestoj strofi poentirao i započeo u sasvim drugom smjeru: »Nami noć je mloge vike, / Nam je tavnost već odavna, / Mi spavasmo brez sve dike: / Oh da projde ta noć tavana« (A. F. H. 1846.). Pjesnik izrijeком nabraja sva dobročinstva i koristi koje je naš narod dobio od predaka, a zatim upao u svojevrсну letargiju pod tuđom vladavinom. U 15. strofi autor ukazuje na aktualni trenutak u kojemu se narod ipak osvijestio (izravno ga vezujući uz nastojanja preporodnog pokreta) te spoznao važnost svoje folklorne i pučke baštine:¹¹ »Tko starinu taku ima, / Temelj tako prebogati. / O lako je takovima, / Sverhu toga nadodati«.

---

¹⁰ Filipović od 1843. godine u pripremi svoga kalendara koristi tzv. Gajev pravopis te i tu jezikoslovnu činjenicu možemo odčitati kao odraz preporoda u Filipovićevim kalendarima.

¹¹ Entuzijazam spram otkrivanja starijeg folklornog nasljeđa karakterističan je za razdoblje romantizma, pa tako i u Hrvatskoj, a jednu od Filipovićevih akcija za prikupljanje »naše starine« vidimo i u *Oglasu* iz ovoga godišta u kojemu autor moli one koji su tome vični da prikupe i pošalju mu »sva starodavna imena slavenska« kako bi ih zapisao, obradio te tako prikupljenu starinu ušćuavao, u kalendaru objavio te time ponovno oživio.

U stihovima koji slijede, autor ne zaboravlja pozvati na život u miru i prema kršćanskim načelima, ali niti uzvisiti nekonfliktnu slavensku (slavonsku) narav: »Slavjani se u tom slave, / Da nemerze ni na koga« (A. F. H. 1846.).

Zadnje godište Filipovićeve kalendara koje ovom prilikom analiziramo jest 1848. godina, no u vrijeme pripreme ovoga godišta još se nije moglo naslutiti značenje 1848. kao jedne od najznačajnijih godina u hrvatskoj nacionalnoj povijesti.¹²

Tekst koji analiziramo ovom prigodom jest zapravo prilog ovom godištu Filipovićeve kalendara, a sljedećeg je naslova – *GOSPODAR DOBRORAD iliti Kratko uputjenje u svakoj versti od Gospodarstva*.¹³

Budući da započinje citatom preuzetim iz *Kućnika* Josipa Stipana Relkovića,¹⁴ nije teško pretpostaviti koje su temeljne namjere objavljivanja ovoga teksta. Filipović nije autor priloga o gospodarstvu, već je u ovome godištu svoga kalendara prenio najavu mogućega objavljivanja gospodarskih savjeta unutar svoje publikacije, što bi se ostvarivalo u suradnji s Hrvatsko-slavonskim gospodarskim društvom, Podružnicom Đakovo. Najavu *Gospodara Dobrorada* potpisuje *Professor M. T. ....ć. glav. društva i podruž. član* (A. F. H. 1848.), a u ovome je radu potrebno ukazati na detalje kojima autor teksta pozicionira ulogu spomenutog

---

¹² U sadržaju ovoga kalendara pronalazimo pjesmu pod nazivom *Zahvalnost Cesaru i Kralju našem Ferdinandu* u kojoj vidimo Filipovićevu potrebu naglašavanja pozitivnih stvari koje je *bratji miloj* – Slavenima – kralj do tada učinio, ponajviše vezano za jezik. U tom trenutku Filipović ne može znati da će isti taj hrvatsko-ugarski kralj Ferdinand V. Habsburški iste godine imenovati Josipa Jelačića hrvatsko-slavonsko-dalmatinskim banom u vremenu burnih političkih previranja, povežavši tako ponovno Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju u jedno nacionalno tijelo, dakako, u skladu s tadašnjim političkim mogućnostima.

¹³ Troškom gospodarske Podružnice Djakovačke Slavonskom kalendaru priloženo. Godina I.

¹⁴ Sin Matije Antuna Relkovića, svećenik, pjesnik i prosvjetitelj, ovo je svoje djelo napisao prema očevu *Satiru* i još nekim djelcima namijenjenima prosvjećivanju slavonskoga puka te po uzoru na njemačke narodne kalendare. Religiozni i prosvjetiteljski duh obilježava ovaj poljodjelski savjetnik namijenjen slavonskomu seljaku. Nasljedovanje je to prakse iz 18. stoljeća prema kojoj se narodu nastojalo pripremiti pučke knjižice, priređene u pravilu prema njemačkim izvornicima, koje su puk trebale »poučiti racionalnom gospodarenju i omogućiti mu bolje ekonomske rezultate«, što Filipović kao urednik kalendara prepoznaje kao vrlo korisno za svoje Slavonce (Petrović 1997: 141-142).

Društva, kao i ulogu upravo Filipovićeve kalendara¹⁵ u, ponajprije, gospodarskom, ali i kulturnom prosvjećivanju i podučavanju slavonskoga puka toga vremena. Što se tiče povezanosti ovoga priloga s osnovnom temom rada, a to su odjeci preporoda u priložima koje pronalazimo u kalendaru, bit će zanimljivo pokazati i sljedeće. Naime, Profesor M. T., kao osoba visoke naobrazbe i očito dionik u području kulture svoga vremena, imao je potrebu čitateljima Filipovićeve kalendara ukazati na iznimna kulturno-prosvjetna dobra koja je narodu donio ilirski preporod. Započinjući tekst primjedbama o nesposobnosti domaćega čovjeka da od ljepote i bogatstva svoje zemlje ugodno i udobno živi, pa je i stoga potrebno u sljedećim godištim tiskati poučne tekstove iz polja gospodarstva i svakodnevnog života, nastavlja pomirbeno – svjestan kako su naše zemlje prečesto bile područjima teških sukoba i borbi s različitim osvajačima i neprijateljskim silama: »Koliko su put nemili dušmani ono, što su tvoji pradědovi sagradili i urėdili, poharali i poutamanjivali« (A. F. H. 1848.).¹⁶

Profesor nadalje izravno upućuje na dobrobiti koje je ilirski narodni preporod donio »pobratimu našem Horvatu« pa zašto ne bi i Slavoncima, a bit će kasnije lakše i trećeg, »malo Vam otudjenog« brata Dalmatinca u zajedničkim interesima povezati. U tom smislu piše:

Prie deset petnajst li godinah sami smo se sebi otudjivali, neznadosmo tako rekavši: šta smo i čii smo. Sad pako po prěmeru drugih narodah, počesmo se i mi pod blagim štítom premilostivog našeg Cara i Kralja probudjivati i dizati (...) Počesmo se upoznavati s' drugom našom po kěrvi i jeziku bratjom (...) Eno nam pobratim naš Horvat (...) Iz ljubavi prama nami poprimi on naš miloglasni jezik u svoje knjige, to jest, da odsele jednake s' nama knjige ima: o! prigèrli i Ti Slavonče njega (...) i putuj krěpko s' njim na stazi novog priporodjenja. (A. F. H. 1848.)

---

¹⁵ » (...) odredili su svi ukupno članovi u svojoj mēseca Ožujka god 1847 dēržanoj skupštini poslužiti se na tu svārhu ovim u Osěku izlazećim kalendarom, dobro znajuć da su kalendari najprikladnije za puk Knjižice, koe iz mode nigda neizlaze« (A. F. H. 1848.). Tekst se nastavlja informiranjem pretplatnika kalendara da će trošak priloga o gospodarstvu ići na teret Gospodarskog društva, a ne pretplatnika.

¹⁶ Zaključuje da stoga nije ni čudno što se u našim zemljama prosvjeta tek počinje širiti, mladež izobražavati. No, autor i ovdje ima potrebu prekoriti Slavonca budući da i njega i djecu njegovu još uvijek u školu treba siliti.

Prije nego čitatelja obavijesti o planiranom hodogramu objavljivanja te financijskom trošku, ne propušta navesti kako je upravo Zagreb, stolni grad i hrvatskog i slavonskog bana, onaj zajednički glavni grad u kojemu »vatra je naložena« za podgrijati nehajna srca svih »južnih nas Slavjanah« te u kojemu su utemeljene najznačajnije kulturne i gospodarske institucije našega naroda: narodni dom, narodne tiskarnice, novine, Matica, Štedionica te, u konačnici i »glavno horvatsko-slavonsko gospodarsko društvo«, koje će sa svojim podružnicama imati, među ostalim, i svrhu objavljivanja korisnih ekonomskih savjeta iz područja poljodjelstva, šumarstva, stočarstva, ali i svakodnevnog života.

Prihvaćajući ovakav vid suradnje i otvarajući u svome kalendaru prostor i za ovakvu vrstu prosvjetiteljskoga djelovanja, Adam Filipović još jednom pokazuje svijest o stanju u kojemu se njegov puk nalazi, namjeru da mu se i ovakvim savjetima i uputama pomogne, ali prije svega i svoje osobne napredne stavove o političkim, gospodarskim i kulturnim tada aktualnim pitanjima.¹⁷

ZAKLJUČAK

Hrvatski je narodni preporod uspio, među ostalim, ujediniti hrvatski književni korpus usprkos vrlo snažnim regionalno obojenim književnostima i njihovu dijakronijskom kontinuitetu. Hrvatski je kulturni identitet uspostavljen u vlastitom nacionalnom jeziku, jedinstvenoj književnosti te utemeljenjem kulturnih, znanstvenih i prosvjetnih institucija, bez obzira na to što u to doba politička suverenost još nije ostvarena. Kultura će od tada, a time primarno hrvatski jezik i književnost, pa sve do kraja 20. stoljeća i uspostave hrvatske državne samostalnosti biti glavno sredstvo u borbi i za nacionalnu neovisnost (Brešić 2015: 45). Takvu ulogu kulture

---

¹⁷ Po zaključenju profesorova teksta, urednik završava kalendar korisnim savjetima koje pronalazimo pod sljedećim naslovima: *Opomena za dčcu Slavonsku; O někoem sěmenju!*; *Rasadnik od buhača uzčuvat*; *Lěk kad žmija ujede*, i uobičajenim priložima o rasporedu sajnova, poštanskom prometu, ali i o kretanju kamatnih stopa pri posudbi novca (A. F. H. 1848.).

ne smijemo zapostaviti ni u tisućljeću u kojem živimo, a u kojemu su pred hrvatskim nacionalnim i kulturnim identitetom neki novi izazovi.

Važnost izučavanja Filipovićeve *Novoga i staroga kalendara slavonskog*, naglašavanje njegove prosvjetiteljske uloge i iznimnoga značaja upravo za prosvjeđivanje puka i nižih društvenih slojeva u Slavoniji 19. stoljeća također trebaju (p)ostati znanstvenim činjenicama, ali i bitnim čimbenicima kad god se govori o razvitku kulture u našem regionalnom, ali i širem nacionalnom prostoru. Jer, bez temelja koje su za pismenost hrvatskoga naroda postavili pučki kalendari, kalendarčeki, koledari, mesecoslovi, svetorednici i sl. publikacije nastale *na korist, pouku i zabavu* širokih čitateljskih masa, pozicija i današnjega suvremenog čitatelja mogla je biti umnogome drugačija. Svakodnevni napori, trud i rad autora i prireditelja, odnosno urednika takvih publikacija, poput Adama Filipovića Helderntalskog, ostavljeni su u narodnim kalendarima kao trajni zalog suvremenim filolozima, povjesničarima književnosti, kulturolozima i sociolozima kulture te kao izvori raznorodnim budućim interdisciplinarnim istraživanjima.

Utjecaji i odjeci preporoda u (književnim) priložima slavonskih kalendara Adama Filipovića Helderntalskoga detektirani su u analiziranih pet osam sačuvanih godišta Filipovićeve narodnog kalendara u Muzeju Slavonije u Osijeku. Sigurni smo kako se takvih tragova i odjeka može pronaći filološkim i kulturološkim analizama i u velikoj većini ostalih sačuvanih godišta koje pronalazimo u arhivskom građivu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu te i ovim tekstom potičemo na daljnja istraživanja.

IZVORI

- Novi i stari kalendar slavonski za godishte 1825.* Na korist i zabavu Slavonacah sloxi A. P. o. H., S dopustenjenjem Stareshinah. Pritiskan u Ossiku slovima Divaldovima privileg. Knjigotisca.
- Novi i stari kalendar slavonski za prosto godishte 1839.* Na korist i zabavu Slavonacah sloxi A. Ph. o. H. P. u G., S dopushtenjem Stareshinah. Pritiskan u Ossiku slovima Divaldovima privileg. Knjigotisca.
- Novi i stari kalendar slavonski za prosto godishte 1842.* Pritiskan u Ussiku Slovima Divaldovima privileg. Knjigotisca.
- Novi i stari kalendar Slavonski i Bosanski za Prosto Godište 1846.* Pod Štitom Bl. D. Marie i S. Ilie Proroka. S dopuštanjem Starešinah. U Osieku. Tiskom c. k. povlast. Tiskarne Divald.
- Novi i stari kalendar Slavonski i Bosanski za Pręstupno Godište 1848.* Pod Štitom Bl. D. Marie i S. Ilie Proroka. S dopuštanjem Starešinah. U Osęku. Tiskom c. k. povlast. Tiskarne Divaldove.

LITERATURA

- Bobinac, Marijan. 2012. *Uvod u romantizam*. Leykam international, Zagreb.
- Bratulić, Josip – Damjanović, Stjepan. »Hrvatska književnost do sredine 19. stoljeća«. Hrvatska pisana kultura – 19. stoljeće, n. p.. Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti Croatica. <http://www.croatica.hr/hrvpiskul> (pristupljeno 11. prosinca 2022.).
- Brešić, Vinko. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*, Alfa, Zagreb.
- »Filipović Heldentalski, Adam«. 2021. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19587> (pristupljeno 15. prosinca 2022.).
- Knežević Križić, Ivana. 2017. »Osječki kalendari 19. stoljeća iz Zbirke kalendara Muzeja Slavonije«, *Osječki zbornik*, XXXIII, vol. 33, str. 105-117. <https://hrcak.srce.hr/file/317762> (pristupljeno 2. rujna 2022.).
- Malbaša, Marija. 1978. *Povijest tiskarstva u Slavoniji*. Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Zagreb.
- Mihaljević, Nikica. 2010. »Kalendar«, *Hrvatska književna enciklopedija*, sv. 2, ur. Visković, Velimir. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, str. 252-254.

- Petrović, Bernardina. 1997. »Leksik Relkovićevea 'Kućnika'«, *Filologija* br. 29, Zavod za lingvistička istraživanja HAZU, Zagreb, str. 139-154.
- Sablić Tomić, Helena – Rem, Goran. 2003. *Slavonski tekst hrvatske književnosti*. Matica hrvatska, Zagreb.
- Stipčević, Aleksandar. 2005. *Socijalna povijest knjige u Hrvatskoj*, knj. 2. Školska knjiga, Zagreb.
- Tatarin, Milovan. 2006. »Uloga pučkih kalendara u stvaranju hrvatske čitateljske publike«, *Raslojavanje jezika i književnosti – Zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole*, ur. Bagić, Krešimir. Filozofski fakultet – Zagrebačka slavistička škola, Hrvatski seminar za strane slaviste, Zagreb.
- Zečević, Divna. 1982. *Pučko književno štivo u hrvatskim kalendarima prve polovice 19. stoljeća*, Izdavački centar Revija, Osijek.

ECHOES OF NATIONAL REVIVAL IN THE (LITERARY) CONTRIBUTIONS
OF SLAVONIC CALENDARS BY ADAM FILIPOVIĆ HELDENTALSKI

Abstract

This work aims to point out the contribution of Adam Filipović (Velika Kapanica, 1792 – Gorjani, Đakovo, 1871) to the overall regional and national literary and cultural history, starting primarily from the cultural function of literary and other contributions that we find in the content of preserved folk calendars in the Museum of Slavonia in Osijek. It was publications of this type that were areas of strong educational activity, remaining a reliable sign of the continuity of care for the development of the spirit of a large part of the Croatian people, especially those oriented towards regional areas.

Starting from a brief cultural in sight into the sociocultural and literary context, we bring a literary research insight into the texts of Filipović's authorship and editorial provenance from five selected calendar years preserved in the Calendar Collection of the Museum of Slavonia in Osijek.

Keywords: Adam Filipović Heldentalski; *New and Old Slavonic Calendar*; National Revival; Croatian Literary Romanticism